

תעסוקה ויחסי עבודה

"לפועלים אלה שאינם רוצים ללכת לעבודות
שישנו, אין לנו תשובה, והם אינם מדאיגים
אותי. מדאיג אותי כשפועל בא ללשכת עבור
דה ואין מה לתת לו."¹²²
[גולדה מאיר בכנסת, 31 במאי 1954].

1. כוח עבודה-נתוני יסוד

השאלה המרכזית היא באיזו מידה הצליח המשק ביצירת מקומות עבודה
לאוכלוסייה הגדולה שבאה בעלייה ההמונית.

שני נתוני היסוד לצורך ניתוח זה הם: שיעור ההשתתפות בכוח העבודה
מסך האוכלוסייה וכן שיעור האבטלה.

בשנים 1949-1956 נע שיעור ההשתתפות בעבודה בין 34% ל-38%
מן האוכלוסייה, לעומת 40%-45% בארצות אירופה.¹²³ גם בשנות החמישים
המאוחרות ובשנות השישים לא השתנה שיעור זה בארץ. הסיבות לכך היו
כדלקמן:

1. הרכב מבנה הגילים - אחוז הילדים בתוך האוכלוסייה היה גבוה במשך-
פחות של העולים מארצות אסיה-אפריקה. (גורם זה מקוּוּז באופן חלקי
על-ידי מיעוט יחסי של זקנים, בהשוואה לחלקם באוכלוסיית העולים מאר-
צות אירופה - צפון אמריקה.)

2. מיעוט השתתפותן של נשים יוצאות אסיה-אפריקה בכוח העבודה, בשל
הגורמות המקובלות בחברות אלו ביחס למעמדן של נשים, ובשל השכלתן
הנמוכה.

3. שיעור ההשתתפות של גילאי 14-17 בכוח העבודה נמוך בישראל בשל
שיעור למידה גבוה.

4. שיעור השתתפות נמוך של גילאי 55 פלוס, בעיקר משום שעולים
חסרי מקצוע מארצות אסיה-אפריקה התקשו להיכנס לשוק העבודה.

מכאן שהגורם המכריע למיעוט ההשתתפות היחסי בכוח עבודה הוא
השפעת העלייה מארצות אסיה-אפריקה. קיים מתאם חיובי בין שיעור
ההשתתפות בכוח העבודה לבין רמת ההשכלה וגם עובדה זו מסבירה

את השפעת חלקה של העלייה מארצות אסיה-אפריקה באוכלוסייה על אותה מגמה.¹²⁴

תעסוקה ואבטלה

שתי דרכים שונות מוצעות לקביעת ממדי האבטלה בשנות המדינה הראשונות: האחת אינה מתחשבת ביושבי מחנות העולים, מאחר שפורמלית הם לא נרשמו בלשכות כדורשי עבודה; החישוב האחר אכן מתחשב בהם.

טבלה מס' 1
תעסוקה ואבטלה
(אלפים)

מחנות כולל	האבטלה כאחוז מכוח העבודה		מח עבודה מוטנציאלי במחנות העולים	מח עבודה האזרחי	
	א	ב			
מחנות					
13.9	9.5	33	17	343	1949
11.2	6.9	31	22	450	1950
8.1	6.1	33	12	545	1951
8.1	7.2	42	6	584	1952
11.5	11.3	67	2	599	1953
9.2	8.9	54	2	608	1954
	7.4	46	—	619	1955
	7.8	51	—	646	1956

לפי שני החישובים היתה רמת האבטלה בשנת 1949 גבוהה מאוד (9.5% לפי חישוב א' ו-13.9% לפי חישוב ב'). בשנים 1950-1952 חלה ירידה בשיעור האבטלה. בשנת 1953 היתה שוב עלייה ובשנים הבאות הסתמנה ירידה. (11.3% לפי חישוב א' ו-11.5% לפי חישוב ב').¹²⁵ רמת התעסוקה נשארה גבוהה עד למיתון בשנת 1966.

הנתונים על היקף האבטלה בשנים 1949-1956 ועל שיעור האבטלה כאחוז מכוח העבודה בשנים ההן מראים כי כוח העבודה האזרחי גדל בשיעור נמוך יותר מן הגידול, שחל באוכלוסייה באותן שנים, דבר שהתבטא כאמור בירידת שיעור ההשתתפות בכוח עבודה. (ראה טבלה מס' 2.)

קליטת עלייה. עבודה והקנייה סוציאלית

נוסף לכך, הנתונים של האבטלה אינם כוללים את האנשים שלא חיפשו עבודה בגלל חוסר סיכוי.

טבלה מס' 2¹³⁶

שיעור ההשתתפות בכוח עבודה באחוזים

1949 – 34.4

1950 – 37.4

1951 – 38.2

1953 – 37.9

1954 – 37.6

1955 – 36.9

1956 – 36.8

למרות ממדי אבטלה גבוהים אלו, יש לראות בקליטת הרוב הגדול של העולים בעבודה כלשהי, כאחד ההישגים הגדולים של התקופה. יש להדגיש "עבודה כלשהי", מאחר שרבים הועסקו בעבודות חלקיות ו/או עונתיות.

אם כי אין בידינו נתונים בדוקים, אין ספק כי האבטלה היתה עמוקה בעיקר בקרב העולים החדשים, ואילו הוותיקים כמעט שלא נפגעו ממנה. (הניתוח דלהלן מבוסס על מחקרו של אורי בהרל.)¹³⁷

יתר על-כן, הביקוש הגדל לכוחות מקצועיים ולתפקידי ניהול העניק לאחרונים הזדמנויות טובות יותר מאשר קודם. לעומתם, רבים מהעולים החדשים היו חסרי מקצוע, ואי-ידיעת השפה העברית גם היא עיכבה בעדם, לפחות בשלב הראשון, להתחרות על מקומות עבודה מועדפים.

הבחנה זו בין ותיקים וחדשים היא משמעותית במיוחד לחסרי המקצוע ולבעלי ההשכלה הנמוכה, שחלק ניכר מן העולים מבני עדות המזרח נמנו עמם – אלה היו חשופים לסכנת האבטלה. ואמנם, נתונים חלקיים מלמדים כי חלוקת האבטלה היתה דיפרנציאלית מאוד.

הסיכוי לקלוט בעבודה את דורשיה היה תלוי בראש ובראשונה באיזון שבין הגידול בכוח העבודה למשאבים הנוספים, ובעיקר ההשקעות. ליבוא ההון בצורתו השונות ולמלאי ההון שעמד לרשות העובדים היתה השפעה מכרעת בנידון. ואמנם, ברוב השנים שבהן אנו עוסקים לא פיגר הגידול במקורות שהועמדו לרשות המשק ביחס לגידול בכוח העבודה, ונתון מפתח זה מסביר את קצב ההתפתחות המהיר, שאיפשר העסקת חלק ניכר מהעולים. השנים 1949 ו-1953 היו הקשות ביותר בתחום התעסוקה. במחצית

השנייה של 1949 השתחררו מהצבא רבבות חיילים שהיפשו עבודה, בלי לגרום למשבר. בשנים 2-1951 הורגשה הקלה מסוימת, בין השאר בשל המדיניות האינפלציונית של הממשלה. שנת 1953 היתה שוב שנה קשה במיוחד, לאחר שהורגשו תוצאות "המדיניות הכלכלית החדשה" והופסק המימון הגרעוני. משנת 1954 חל שיפור הדרגתי בתחום התעסוקה בעקבות קצב ההתפתחות המהיר של המשק.

ניידות ומשלתי

אחד הגורמים החשובים שהיקשו על הקליטה הכלכלית של המוני העולים היה "הנדוניה המקצועית" שהביאו עמם מחו"ל. סיקרון מסביר, כי המבנה המקצועי של העולים לא הלם את המבנה הכלכלי של ישראל ואת צרכי פיתוחה: "בחו"ל היו העולים מרוכזים במיוחד במלאכה זעירה, בעבודות מסחר, ובכמה מקרים גם בפקידות. מספר זעיר ביותר של עולים עבר תקופת הכשרה חקלאית קודם עלייתו. כן היה קיים מחסור בעובדים במקצועות החופשיים והטכניים." מספרים הלקוחים מסקר כוח אדם שנערך ביוני 1954 הראו לפי סיקרון, כי בין 50% ל-70% מהעולים עובדים בישראל במשלח-יד שונים מאלה שעסקו בהם בחו"ל.¹²⁸

תהליך זה לא היה סטיכי ולא נקבע רק על-ידי כוחות השוק. הממשלה נטלה על עצמה אחריות רבה בתחום זה והשפיעה עליו בצורות שונות: על-ידי מדיניות תעסוקה מכוונת (ראה להלן); על-ידי הכשרה מקצועית (ראה להלן) ועל-ידי מדיניות השיכון ופיזור האוכלוסייה (ראה לעיל).

נוצר הבדל משמעותי בהתפלגות המועסקים במשלח-היד השונים בין תיקים לעולים חדשים: בשתי הקטגוריות הראשונות בטבלה ההבדל הוא של יותר ממאה אחוז. הדבר עולה בקנה אחד עם שתי עובדות: במקצועות אלו יש צורך ברמת השכלה גבוהה יותר, וכאמור, לוותיקים היה יתרון ברור על פני העולים; למקצועות אלו היתה העדפה מבחינת הנורמות המקובלות בחברה.

הבדל חשוב נוסף הוא כי "במקצועות הפרודוקטיוויים" (חקלאות, תעשייה ובנייה) היו העולים החדשים מיוצגים בשיעור הרבה יותר גבוה: 60% לעומת 42%. ניתן לומר כי דווקא הם, שברובם המכריע, פרט לקומץ של חניכי תנועות נוער חלוציות שהלכו לקיבוצים, היו חסרי כל רקע של אידיאולוגיה ציונית, הגשימו הלכה למעשה את עקרונותיה. היתה זו תוצאה של מדיניות המוסדות הלאומיים. בני הישוב הוותיק נטו לצמצם את פעילותם בחקלאות, בתעשייה ובבניין לטובת ענפי השירותים הציבוריים והמנהל.

טבלה מס' 3¹²⁹
 תעסוקת עולים חדשים וותיקים 1948-1954
 (באחוזים)

ותיקים	עולים חדשים	
14	6.5	מקצועות הופשיים וטכניים
21	10.5	מנהל ופקידות
11	9.6	מסחר
10	17.8	הקלאות
32	42.2	תעשייה ובנייה
12	13.4	שירותים ותחבורה

מסתבר, כי בשנים 1948-1955 לא חלו שינויים חריפים בהתפלגות לענפי, למרות הכפלת מספר המועסקים והתמורות במשק. הסיבה העיקרית לכך היתה כי העזרה הכלכלית, שהגיעה מחו"ל, איפשרה להגדיל את משקלם של השירותים הציבוריים, שלא חייבו השקעות בתשתית כמו בסקטור העסקי (או בלשון אותם ימים, "הענפים היצרניים"). נוסף לכך יש להתחשב בנטיות של רבים מהיהודים, חרף האידיאולוגיה הציונית, להתרחק מ"מלאכת כפיים". לבסוף, מרבית המוסדות והארגונים הציבוריים מומנו על-ידי מקורות מחו"ל, שתמיכתם תרמה לאותה התפתחות.

טבלה מס' 4¹³⁰
 מועסקים יהודים, לפי הענף

שנות	הקלאות	הרושת	בנייה	תחבורה	מסחר	שירותים ציבוריים	שירותים פרטיים	הכל
1948	14.2	31.8	6.1	6.2	13.3	18.9	9.5	100.0
1951	13.8	23.6	9.5	7.0	16.8	18.2	11.1	100.0
1954	14.7	24.5	9.2	6.7	13.1	21.8	10.0	100.0
1955	15.0	23.7	9.1	6.4	14.0	23.1	8.7	100.0

בחקלאות ותעשייה יחד עבדו פחות מ-40% מכלל המועסקים - שיעור נמוך בהשוואה לכל המדינות באותן שנים. (רק בשנת 1948 האחוז היה גבוה יותר לפי לוח זה, אך דומני, כי הנתון על התעשייה מוגזם.) אחוז המועסקים בשירותים ובמסחר היה גבוה מהממוצע ברוב ארצות העולם.

משקל הבנייה היה גבוה לעומת כל מדינה אחרת, בשל הצורך לספק פתרונות דיור מיידיים לאוכלוסייה הגדלה במהירות.

2. מדיניות התעסוקה

"אני רוצה שנוציא מראשו את האילוחיה המסוכנת שרק עלידי עבודות ציבוריות בכוח הממשלה לפתור את שאלת העבודה והתעסוקה בארץ. צריכה להיות התפתחות כלכלית נורמלית בארץ שתספוג בתוכה הרבה עולים חדשים."

[גולדה מאיר בוועדת העבודה,

17 במאי 1949].¹³¹

עבודות יזומות

ב"עבודות יזומות" כוונתנו לעבודות המבוצעות עלידי הממשלה, כשהמניע העיקרי למימוןן הוא הבטחת תעסוקה. לעתים קרובות משתמשים במונח "עבודות ציבוריות" כזהה ל"עבודות יזומות", אולם שימוש זה אינו מדויק. במסגרת העבודות הציבוריות נכללו פרויקטים שהיתה הצדקה כלכלית להפעלתם. לדוגמה, בהקמת גשר או בניין בית-חולים אין שימוש בעבודה יזומה, אם כי ייתכן שחלק מהעובדים הועסקו בתנאים של "עובדי דחק" (ראה להלן על משמעות המושג). לעומת זאת, עבודות יזומות, כמו עקירת פרדסים נטושים או גינון סביב בנייני ציבור, אינן בחזקת עבודות ציבוריות. המונח "עבודות דחק" מתייחס לעבודות יזומות. במלים אחרות, בעבודות ציבוריות בוצעו פרויקטים שהצדקתם לא נבעה בעיקרה מהשאיפה להעסיק כמה שיותר עובדים, ואילו העבודות היוזמות בוצעו בראש וראשונה כדי לפתור בעיות אבטלה. אין זה אומר, כי הפעולה כשלעצמה היתה מיותרת (כמו נטיעת יערות), אך הקריטריון נבע כאמור, לא מתוך שיקול כלכלי אלא תעסוקתי. לכן גם השתדלו כי התקציב המיועד לעבודות יזומות יוקדש בעיקרו לתשלום שכר עבודה הנקרא "שכר דחק" ופחות להוצאות על ציוד וחומרים.

גולדה השתמשה במונח "עבודות ציבוריות" בימי המובנים, ולא תמיד ניתן להבחין בדבריה בין שניהם, ומכאן נפתח פתח לאי-הבנות רבות.

קליטת עלייה. עבודה וחקיקה סוציאלית

קיים קושי אובייקטיבי להבחין היכן הגבול בין "עבודות יזומות" ו"עבודות ציבוריות", ולקבוע אם עבודה מסוימת נעשתה מתוך שיקול של תעסוקה, או מתוך שיקול אחר (כמו הכשרת קרקע או נטיעת יערות), או מתוך שילוב בין שניהם. לעתים השתמשו גולדה ואחרים במונח "עבודות דחק", כאשר רצו להדגיש, כי השכר בעבודות אלו היה נמוך מהמקובל במשק (שכר דחק).

שכר דחק הנמוך מהשכר המקובל במשק, עמד בסתירה להשקפות ההסתדרות בנושא השכר. משרד העבודה פעל כגורם המגמיד, כביכול, את שכר העבודה. הוויכוחים בין משרד העבודה להסתדרות היו חריפים ועקרוניים. בשיקול מעמיק יותר, נראה שבקביעת שכר הדחק הרחיב משרד העבודה את האפשרות המעשית להעסקת המוני עובדים.

לו נשאלה גולדה מהו התפקיד החשוב ביותר שמילאה בהיותה שרת העבודה, היתה משיבה ללא ספק כי הדאגה לתעסוקה, ובראש וראשונה להמוני העולים החדשים. העסיקה אותה יותר מכל עניין אחר. היא הזדהתה לחלוטין עם נורמה בסיסית זו של האידיאולוגיה הציונית בכלל, ושל תנועת העבודה בפרט, לפיה העבודה היא הבסיס למפעל הציוני, ליישוב הארץ ולהקמת חברה בריאה, צודקת ובת-קיימא.

גולדה התייחסה בחומרה לאבטלה. תמיד הדגישה כי התייחסותה לנושא זה היתה רגשית, כבר בתקופת פעילותה בהסתדרות לפני הקמת המדינה. מכל התופעות החברתיות השליליות, היה לה קשה במיוחד לעמוד מול מובטלים, אם כי קרה לא פעם, כאשר מובטלים שבתו והפגינו, לא נרתעה מלהיפגש אתם ולהתמודד עם טענותיהם. לא היה בעיניה סבל שידמה לזה של אדם מבוגר, המתהלך מובטל בעל כרחו. היא דחתה כל תיאוריה כלכלית, לפיה למצב של אבטלה ברמה מסוימת יש גם יתרונות מבחינת היעילות המשקית. את עמדתה ניסחה כדלקמן: "אמרתי לא פעם בכנסת: בשבילי מספיק מחוסר עבודה אחד. ואם יש 10,000 מחוסרי עבודה, בעיני זה דבר איום. סטטיסטיקאי, איש מדע, כלכלן, יכולים אולי להוכיח ייזוהו חוסר עבודה אפסי ביחס למספר הפועלים העובדים, ביחס למספר העולים החדשים, שים, וביחוד אם גביא בחשבון שהמשק נבנה והולך. אבל בשבילי זה מספר גדול מאוד."¹³²

הצלחת קליטת העלייה נראתה לה כמותנית באפשרות לספק עבודה לעולים החדשים, ושום קריטריון אחר לא יכול היה לשמש כתחליף. לכן נלחמה על קביעת תקציב פיתוח גדול, כגורם מרכזי היכול להבטיח מקומות עבודה רבים. גישה בסיסית זו הכתיבה במידה רבה את מדיניות משרדה. המדיניות של הממשלה להבטחת תעסוקה מקסימלית התבטאה בתחומים

אחדים, שהלקם לא היו בתחום האחריות של משרד העבודה, כמו חומות מכס לצורך הגנה על תוצרת הארץ.

המכשיר המרכזי שעמד לרשות המשרד היה ארגון עבודות יוזמות וגם בכך היה תלוי בתקציבים של משרדים וגופים אחרים. משרד העבודה נעזר בעיקר בתקציב הפיתוח וכן בתקציבי מחלקת ההתיישבות של הסוכנות ושל קק"ל. היה זה מכשיר רבי-עוצמה, שבעזרתו ניתן היה לא רק לספק עבודה לאלפים, שלא נמצאה להם תעסוקה אחרת, אלא לפעול לפיזור האוכלוסייה ולהשפיע על התפתחות ענפי המשק. בדרך כלל היה מתאם בין ממדי האבטלה להיקף העבודות היוזמות. שאלת הצידוק הכלכלי והחברתי של העבודות היוזמות נידונה בפורומים רבים ועוררה מחלוקת חריפה.

אחת הבעיות הקשות בנושא העבודות היוזמות, היתה בעיית הפער בין שכרם של הפועלים שעבדו בקטגוריה זו לבין השכר הרגיל של פועלים לא-מיומנים. קרה לא אחת, שבמקום כלשהו הודמנו פועלים שעשו עבודה זהה, ואילו שכרם היה יונה, כאשר אלה שנשלחו במסגרת "העבודות היוזמות" קיבלו שכר נמוך יותר. מבחינה מסוימת ניתן היה אולי להצדיק הפרש זה, שהרי הוא מימש את המגמה לספק את מירב ימי העבודה למובטלים בתקציב הנתון. אולם מבחינות אחרות. מצב זה נראה כאכסרדי וגרם למרירות בקרב העובדים. על כן, משנת 1954 חל שינוי במגמה: הוחלט לצמצם הפרש זה שבשכר, ולקבוע תעריף אחיד. עם זאת, התנגדה גולדה לביטול מוחלט של שכר הדחק, מהשש שייפגעו אפשרויות העסקתם של חלקים תלשים באוכלוסייה. בדברה במזכירות מפא"י בנושא זה טענה, כי מזכירי מועצות הפועלים סבורים גם הם כי מוקדם עדיין לבטל את השיטה.¹³³ עם זאת, דיווחה גולדה למליאת הכנסת כשנה לאחר מכן כי בוטל "שכר הדחק" ברוב העבודות החקלאיות.¹³⁴

גולדה עמדה בכנסת בפני התקפות בלתי פוסקות של מתנגדי הממשלה, משמאל ומימין שטענו כנגדה כי כספי המדינה מבוזבזים על "עבודות סרק" שאין בהן תועלת של ממש. גולדה האמינה כי על הממשלה לספק תעסוקה בכל אזורי הארץ במטרה לאכלס לא רק את המרכז אלא בעיקר את הגליל והנגב. כן גרסה כי התעסוקה היא גורם יוצר התורם לביסוס המשק העצמי ולקליטה יצרנית. ערך העבודה שהיה מקודש על-יפי תפישתה של גולדה, תרם כדבריה, להתערות הנקלטים במשק, וכן השפיע על "אלפי עובדים שלמדו תוך כדי כך לעבוד, לפתח כושר עבודתם, זקפו גופם והגיעו להתערות בחיי האומה."¹³⁵ בדבריה בכנסת הדגישה את הכשרת הקרקע והעיבוד החקלאי של עשרות אלפי דונמים בכל רחבי הארץ, כמו גם עבודות גינון ופיתוח ליד מבני ציבור, בתי-חולים ממשלתיים וציבוריים ופעולות למניעת

סחף והכשרת שטחים למרעה טבעי. כן ציינה את עזרת הממשלה לרשויות המקומיות בסלילת דרכים, בהכשרת הקרקע לנטיעות בישובי עולים, ובהפניית תקציב התעסוקה לשיתוף פעולה עם מחלקת העתיקות והעסקת עולים בתגליות הארכיאולוגיות דוגמת בית-שאן. כן הוקצבו כספים מתקציב התעסוקה להכשרת חיילים משוחררים בעבודות הקלאיות ובמשקים הקלאיים. כל אלה ביטאו את צרכי המדינה לפיתוח כל תחומי הארץ ודאגה לתע-סוקה. הקצבות גדולות ניתנו לצרכי פיתוח החקלאות שנתפשה על-ידי גולדה כבסיס לפרודוקטיוויזציה של העם, תפישה שטופחה על-ידי חבריה בעליה השלישית.

היקף הפעולות שנעשו חרג ממסגרת תקציב הממשלה, מאחר שגורמים רבים נוספים הופעלו למתן תעסוקה בזכות יוזמת המשרד וקשריו המסועפים. עם כל הערכתה את חשיבות "העבודות היוזמות" (בלשונה, "עבודות ציבוריות"), הכירה גולדה כי אין הן יכולות לבוא במקום מדיניות פיתוח מקיפה וגמרצת לטווח ארוך שבמרכזה פיתוח התעשייה.

בכמה הזדמנויות הודתה גולדה כי השיקול של הבטחת תעסוקה השפיע על קבלת החלטות לביצוע עבודות לא דחופות, "שאליבא דכל הדעות לא צריכים היינו לעשות."¹³⁶

נראה לי כי עמדה זו בנושא העבודות היוזמות שביצע משרדה ביטא פשרה ודרך ביניים. בכנסת הקפידה גולדה לחזור על העמדה, כי לא נעשו עבודות שלא היו מוצדקות כשלעצמן. בפורומים שונים, הסבירה, כי המשרד משתדל לנצל את תקציבו המוגבל לביצוע כמות מירבית של פעולות, שמרכיב העבודה בהן יהיה גדול ככל האפשר, כלומר, גם "עבודות דחק".

בהדגישה את חשיבות הבטחת התעסוקה למירב העובדים אמרה גולדה בוועדת העבודה: "אנו צריכים לחפש דרך כדי שהפרופורציה בין שכר העבודה ובין הוצאות, תהיה תמיד גדולה ביחס לשכר העבודה. לדעתי הדרך היחידה היעילה היא עבודת ידיים. אמנם העבודה תיעשה ביתר אטיות, אבל זה יחסוך המון הוצאות ויוכל להעסיק אנשים רבים."¹³⁷

היא הוסיפה וטענה כי משרד העבודה מנסה למצוא דרך ביניים בין הבאת מכונות חדישות כדי "להוזיל את בניין הכבישים" לבין עבודת ידיים. "אינני חושבת שאנו מגזימים במיכון. על-ידי הבאת מכונות חדישות יכולנו להוזיל במידה רבה את בניין הכבישים. אולם אנו מחפשים דרך ביניים."¹³⁸ גולדה התווכחה עם חברים בכנסת שטענו כי פירון העבודה בעבודות יוזמות הוא נמוך מאוד. היא לא קיבלה את האמירה, כי "העולים החדשים אינם רוצים לעבוד", ויצאה בתביעה אל הפועלים הוותיקים לעבוד עם העולים "להחדיר להם את קצב העבודה הנכונה ואת היחס הנכון לעבודה."¹³⁹

גולדה ראתה כהישג ראוי לציון יעולים רבים שעסקו במקצועות גלותיים מסורתיים או שהיו הסרי מקצוע, הפכו בארץ לפועלי חרושת, בניין וחקלאות. היא התגאתה באותם עולים, יוצאי ארצות נחשלות, שהצליחו למלא תפקיד חשוב בהרחבת ענפי היצור.

בכנסת ובוועדותיה טענו כלפי גולדה, כי הנתונים הרשמיים של האבטלה אינם משקפים את המצב בכל חומרתו. תשובתה היתה כי המשרד מוכן לחשוף את כל מקורות המידע העומדים לרשותו, ודחתה את הנסיונות לייחס לה כוונה לייפות את התמונה. לטענתה, התחזיות של משרדה הגוימו לא פעם בתחזיות של ממדי האבטלה. "האמת היא שבינואר היינו הרבה יותר פסימיים לגבי אפשרות יצירת 12 מיליון ימי עבודה מאשר עכשיו. ראינו אז את מצב חוסר העבודה בצורה הרבה יותר חמורה. היינו משוכנעים שמספר מחוסרי העבודה יגדל. לא ידענו שהשקעות הממשלה בפיתוח תגענה לסכומים ענקיים כאלה, שיאפשרו עבודה בממדים כה גדולים."¹⁴⁰

דומני, כי פרסומי המשרד היו נאמנים במסירת הנתונים המתקבלים מלשכות העבודה, אך הרושם שרווח בציבור היה כי נתונים אלה אינם משקפים תמיד את המצב האמיתי. לא נמצאו נתונים על אלה שהיו בחזקת דורשי עבודה, אך לא נרשמו בלשכות העבודה בגלל סיבות שונות. מכל מקום, אין להניח כי השרה ניסתה להתעלם במכוון מחומרת המצב בשוק העבודה. העדויות מעידות על מגמה הפוכה.

משקי עזר

כבר בתחילת 1949 הוקמה "הקרן למשקי עזר" המשותפת לממשלה, לסוכנות היהודית, לבנק הפועלים ולקופות הלוואה וחסכון מקומיות. מטרה היתה לעודד עיבוד שטחים מצומצמים על בסיס משפחתי בשכונות עירוניות, במושבות וכפרים, בעיירות פיתוח ואף במעברות. משקים קטנים אלה סיפקו תעסוקה חלקית למשפחה, ועזרו לה באספקה עצמית של חלק ממוצרי המזון.

גולדה מאיר גילתה יחס מיוחד לנושא טיפוח משקי העזר, לא רק בגלל סיבות של עזרה למשק הבית. היא ייחסה לפיסת ירק, ולו גם זעירה, משמעות נוספת בשני מישורים: אסתטיקה וישראליות. כאשר משפחה מגדלת גינת ירק ופרחים תחושת דלות הדירה עצמה פחות חריפה. לכן האידיאל שלה היה כי סביב דירת העולה יימצא שטח קטן שניתן לטפחו: "הבעיה אינה שהקימו צריפונים, אלא שהם נבנו בצפיפות, ולידם אי-אפשר לבנות משקי עזר."¹⁴¹

קליטת עלייה, עבודה והקיקה סוציאלית

הפופולריות של תכנית זו נבעה ללא ספק לא רק מיתרונותיה הכלכליים. לא פחות מכך, היתה כאן התייחסות ערכית חיובית לכל פעילות הקשורה בחקלאות (ראה להלן). בדיווחה לכנסת אמרה גולדה בסיפוק, כי ב־14 הודשים הוקמו 6,500 משקי עזר וכי עוד היד נטויה.¹⁴²

לאמיתו של דבר, קשה לקבוע מה היה מספר משקי העזר בשל העדר הגדרה ברורה. המספרים המדווחים מתייחסים אל האנשים שפנו לקרן וביקשו הלוואה. בשנת 1952 דיווח סגן שר החקלאות אפרתי בוועדת העבודה על הצלחת המפעל, וכתוכחה הצביע על העובדה כי מקבלי ההלוואות אכן עמדו בהתחייבויותיהם.¹⁴³

דומני, כי לא רק שממדי מפעל זה אינם ברורים, וכך גם התרומה הממשית שלו לרווחתן של המשפחות וכמקור של תעסוקה חלקית. ההד החיובי שעוררה פעילות זו בציבור והדיווח הנרחב על אודותיה, אינם עולים בקנה אחד עם חשיבותו. ואכן, מאמצע שנות החמישים, שמעו עליו פחות ופחות.

חקלאות ואזורי פיתוח

"למדינה הזאת נחוץ עכשיו מספר רב של עובדי אדמה, ורק בעבודה זו יש תקווה לעולים ולמדינה. אני שואלת: מה האסון לו היינו אומרים לאנשים בלשכות העבודה, על-פי חוק, על-פי סידור, כי אדם בריא בגיל למטה מ־45, שאין בשבילו עבודה במקומו, צריך לעבור להתיישבות? לא אגיד שנעביר בכוח את האנשים להתיישבות, אנו יכולים רק להציע להם לעבור להתיישבות, ואם לא ירצו, נאמר להם שאין לנו בשבילם עבודה אחרת.

מה אסון בזה, מדוע זה אזורי, מדוע זו כפייה?"

[גולדה מאיר בוועדת העבודה,

24 בנובמבר 1953].¹⁴⁴

קטע זה מאפיין את עמדת גולדה בנושא החקלאות, כנאמנה למורשת בני דורה מתנועת העבודה. היא ראתה בעבודות היוזמות כלי ראוי להעסקת מקסימום של מבקשי עבודה בעבודות חקלאיות ולהעבירם לאזורי פיתוח. ואמנם, החקלאות במובן הרחב של המושג (כולל יעור, הכשרת קרקע, שיקום מטעים וכו') מילאה תפקיד נפתח בעבודות היוזמות, במגוון רחב מאוד של

פעילויות. תמיד הדגישה, כי עבודות יזומות בחקלאות ובאזורים חדשים - עדיפות על אלו המבוצעות בערים.¹⁴⁵ ביחסה של גולדה להתיישבות ההמונית במושבי עולים, יש להבחין בשני שלבים שונים:

בשלב הראשון ראתה את כל שקשור בהתיישבות החדשה כנפרד לחלוטין מתחום האחריות והטיפול של משרדה. היא הניחה כי למתיישבים שיעסקו ביצירת החשתית למשקיהם תהיה די תעסוקה. על רקע זה היה ויכוח בינה לבין אשכול, כאשר אשכול תבע שמשרד העבודה יבטיח עבודה למתיישבים, והיא סרבה. בטענה כי אין זה מתפקידה. היא הסבירה בכנסת את עמדתה באותה תקופה: "פחדנו כי אם גם המתיישב יהיה קליינט קבוע של הלשכה - הוא יעזוב את משקו."¹⁴⁶

בשלב שני הכירה גולדה, כי אין להתעלם מצרכי הפרנסה של המתיישבים החדשים, שמשקיהם אינם מספקים להם תעסוקה והכנסה. כדי להתמודד עם בעיה זו הוקם המרכז לתעסוקה ביישובי עולים חדשים, שהופעל על-ידי הסוכנות ומשרד העבודה.

גולדה שינתה את עמדתה, כאשר התעורר השש של נטישה גדולה של תושבים את יישובי העולים עד כדי התרוקנות יישובים שלמים. מאחר שלא ניתן היה להבטיח תעסוקה מלאה באותה תקופה, הועלה הפתרון של "תעסוקה משלימה". הובטחו שנים-עשר ימים משלימים לכל מתיישב המעבד את משקו. התעסוקה המשלימה אכן תרמה להחלשת תנועת העזיבה, והציעה תמריץ לעולים נוספים שיעברו מריכוזי העולים העירוניים להתיישבות. "התעסוקה המשלימה" נוצלה לפיתוח המשק הציבורי, לנטיעות, לסלילת דרכי גישה ליישוב, לשיפור הנוף הכפרי ולהכשרת חלקות למטעים. יתר על-כן, הגורמים האחראים לתכנון ההתיישבות החדשה דאגו לא רק לסידורי שיכון, בריאות ובטחון, אלא גם לתעסוקה. הבטחת "תעסוקה משלימה" למתיישבים חדשים שהיתה כלולה בתכנית ההתיישבות החדשה, תרמה לקידום התפתחותם של היישובים, והרחיבה את בסיסם הכלכלי של המתיישבים המתפרנסים ממשקם.

גאוותה של גולדה היתה על עיירות פיתוח כמו בית-שאן ובאר-שבע, שהפכו למרכזים חשובים של תעסוקה. גולדה ציינה שדווקא באותם מקומות האבטלה היתה קטנה יותר מאשר בערים הגדולות: "אין לי ספק שגם להבראת המשק בכלל וגם כדי לתת תשובה קונסטרוקטיבית-פרודוקטיבית לשאלת העבודה ולשאלת התעסוקה, יש הכרח לאחוז באמצעים עלימנת להזניח חלק גדול של האוכלוסייה מהמרכזים לצפון ולדרום."¹⁴⁷ כלומר, גולדה היתה שלמה עם המדיניות המכוונת של פיזור האוכלוסייה והעדפת

החקלאות, והיתה משוכנעת גם כי התוצאות הצדיקו את המטרות. לא מצאתי בדבריה היסוס קל, שמא מידת ההתערבות של המדינה בהכוונת האוכלוסייה היתה מוגזמת והיה בה טעם לפגם מבחינת שמירת עקרונות הדמוקרטיה הליברלית.

חלק מן העולים החדשים שהתיישבו באזורי הפיתוח מצאו תעסוקה במפעלים חדשים שהוקמו בישובים, במפעלים אזוריים, בקיבוצי הסביבה ובחוות "ייצור ופיתוח" שהוקמו על ידי איחוד הקבוצות והקיבוצים והמועצות האזוריות. גולדה הודתה עם עמדת בן-גוריון, אשר תבע מן הקיבוצים כי יעסיקו את העולים החדשים זמנית, כדי למנוע מהם חרפת אבטלה, וכדי להקנות להם את ערכי העבודה והחלוציות. גולדה קראה מעל בימת הכנסת לחברי ההתיישבות העובדת לפעול למניעת אבטלה, ולהציע לעולים סביבה חברתית חיובית לחינוך הדור הצעיר שבקרב העולים: "למען שלמות חינוך ילדי איני יכולה לאפשר חוסר עבודה, אבטלה ורעב בסביבה ולחנך את ילדי בתוך איזו חומת סין כשמבפנים הכל יפה, הכל טהור והכל טוב ומעבר לחומה הזאת רעב, דלות ועוני."¹⁴⁸ גולדה הכירה בהתלבטות הקיבוצים שחישו מפני פריצת החומה החברתית-משקית, וציינה בסיפוק את אלה שהכריעו בכיוון קליטת העלייה, וגילו כדבריה "גישה מצפונית, ציונית ופועלית". היא ציינה את המוטיבים ואת איחוד הקבוצות והקיבוצים שקלטו עולים, פעלו באמצעות המועצות האזוריות, והעסיקו עולים בעבודות פיתוח בתוך המשקים ובסביבה.

בתשובה לביקורת שמתחו ראשי הקיבוץ המאוחד והקיבוץ הארצי על הוות "ייצור ופיתוח", בטענם כי הן משמשות לניצול מוסווה של עבודה שכירה, טענה גולדה כי בבית-שאן, למשל, מקום שהיה מן הקשים בארץ מבחינת האבטלה, בעיקר מפני שהיוזמה הפרטית לא השקיעה שם בתעשייה, או בבאר-שבע – כי החוות הוכיחו עצמן כתשובה הולמת לפתרון בעיית האבטלה. "היוצא לחוות בסביבת בית-שאן רואה יום-יום מבוגרים ונוער עוסקים בחקלאות, בחקלאות גחוצה, מועילה לארץ. יש לי כל הסיכויים לקוות, שידבק בהם משהו מריח האדמה, מריח הצמח, מן הטיפול בצמח, אולי לא בקשישים, אך בלי ספק בנוער... אני מקווה שזה יהיה צינור שדרכו יעברו להתיישבות."¹⁴⁹

"מן העיר אל הכפר"

היוזמה להפנות את תושבי הערים להתיישבות היתה של מוסדות ההסתדרות, והיה בה ביטוי לשני רצונות: להעביר מובטלים מהערים לכפר, בתקווה

כי יש מקום להתפתחות כלכלית באזורי פיתוח, ולדאוג לרזרבות נוספות להתיישבות החקלאית, לאחר שדללה העלייה ההמונית בשנת 1952, והמקור של תנועות הנוער החלוציות איכזב. גולדה הזדהתה עם מגמה זו, שעלתה בקנה אחד עם מערכת הערכים שלה.

בשנת 1953 הוקמו תריסר יישובים על-ידי פועלים מהערים והמושבות (לא כולם בהכרח מובטלים), והתיישבו בהם כ-750 משפחות. כמספר הזה הצטרפו למושבים קיימים ועוד כמה מאות לקיבוצים ותיקים. התנועה לא התפתחה לממדים שציפו לה יוזמיה. הישראלים גילו פחות נכונות למעבר לכפר, וחסרו אמצעים לספק למתיישבים החדשים תשתית מתאימה של מגורים וענפי משק.

בשנת 1954 הוקפאה הפעולה, אולי גם בשל השיפור בשוק העבודה. בסוף אותה שנה התחדשה העלייה, והוחלט להעביר את העולים הישר לאזור לכיש.

3. יחסי עבודה *

"כל הבא להסדיר את יחסי העבודה במדינה ולמעט את הצורך בשימוש באמצעי זה, (הכוונה לשביתה - ד.ג.) מביא ברכה למדינה נה כולה ואתה יחד לפועל."
[גולדה מאיר בכנסת, 31 במאי 1956].⁵⁰

לא זו בלבד, שגולדה לא נמנתה עם המנהיגים המתחרים אחר ציבור העובדים באמצעות מחוות העשויות להעניק להם פופולריות אלא היא התייצבה מולם כתובעת ולא נכנעה ללהצים שהופעלו עליה. בדיונים פנימיים במוסדות מפא"י שלא זכו לפרסום, עמדה לא פעם, יחידה מול חבריה שנטו לוותר לתביעות קבוצות עובדים אלו או אחרות. (בנושא יחסי עבודה לא הירבה בן-גוריון להתערב.)

גולדה לא גילתה נכונות לגמישות וסרבה להגיע לפשרות. עמדתה התקיפה והנחרצת נבעה משכנוע פנימי עמוק כאשר הנושא היה קרוב במיוחד ללבה, ולא היו לה פקפוקים ביחס אליו. היא גרסה שחובתם של העובדים לתבוע מעצמם, יותר מאשר מהמדינה, וכי אינם רשאים לדרוש

* החומר בסעיף זה מבוסס בעיקרו על דברי גולדה שנאמרו בפורומים סגורים של מפא"י. החומר המצוטט לא עבר עריכה לשונית.

קליטת עלייה, עבודה והקיקה סוציאלית

מעבר למה שהמשק יכול לתת. היא דבקה בהשקפה כי משום בחינה, אסור לעובדים לתבוע התחשבות בצרכיהם והענות לטענותיהם (המוצ' דקות אולי כשלעצמן) בלי להתחשב ביכולת המוגבלת של המדינה הצעירה על משימותיה הקשות. תפישה זו היתה מקובלת גם על חבריה להנהגה, אך הם לא נטו להסיק מסקנות מעשיות ומיידיות כמותה. ספק אם מישהו מהשרים היה מעז לומר: "אינני פוחדת משביתות" או: "שיטבתו מצדי שנה שלמה".

מי שעמדה בראש ארגון אמהות עובדות הצהירה בזמן שביתת האחיות בדצמבר 1952, כי היא מחכה למפירת השביתה הראשונה שתעז להופיע לעבודה.* עד כדי כך חל שינוי ביחסה לנשק השביתה במעבר מתקופת המנדט לשנות המדינה.

דברים שאמרה בכנסת בזמן שביתת האחיות מאפיינים במיוחד את דעותיה, מאחר ומדובר בקבוצת עובדות שלתפקידן רחשה גולדה הערכה רבה. האחיות דרשו לקצר את יום עבודתן משמונה שעות עבודה לשש שעות. גולדה שללה את דרישתן וטענה כי בתקופה בה שורר מחסור באחיות, אין הדעת סובלת הכנסת שינויים מהפכניים במבנה עבודתן, הכרוכים בקיצור יום העבודה. היא ציינה כי "אם לשקול – מצד אחד את הדאגה המוצדקת לאחיות, ומצד שני את הדאגה לחייהם ובריאותם של אנשים תינוקות וילדים – הרי אני מקווה, שגם האחיות יסכימו, שבריאותו של העם קודמת."¹⁵¹

כאשר הנושא עלה שוב, במועד מאוחר יותר, התבטאה בצורה הרבה יותר הריפה ואירונית, וציינה כי הורדה בשעות העבודה פירושה, למעשה, העלאת שכר מוסווית שאין לה כל הצדקה גם בהשוואה לשעות העבודה של אחיות הנהוגות במדינות אחרות. בנוסף, הדגישה כי לא מקובל עליה שאחות צעירה בת 21 שסיימה את הכשרתה בבית-ספר לאחיות והושקעו בה 3 שנות לימוד כולל ההוצאות הנילוות לקיומה בתקופת הכשרתה, תקצר בשעות עבודתה: "כאשר היא רק יורדת מספסל הלימודים – אין לה כוח לעבוד 8 שעות... הברים, זוהי דרך של מדינה שלא איכפת לה כמה שנים תתקיים ואשר את השנים המעטות שהיא תתקיים, תחיה בלי כל השבון..."¹⁵² החשש מפני חידלון שייגרם עלידי מאבקי שכר והעלאת שכר – ללא התחשבות בחשיבות התפקיד ויכולת המשק – חזר פעמים אחדות בדיונים שבהם התריעה על הסכנה לעתיד המדינה, אם לא תעמוד ההנהגה נגד תביעות לא-מוצדקות של עובדים.

* יש לציין כי דברים אלה נאמרו עלידי מי שהיתה בנערותה תניכת "פועלי ציון", ואשר נשק השביתה היווה חלק מחינוכה הפוליטי.

בדיוני הנהגת מפא"י בשאלות שכר ויחסי עבודה עמדה גולדה מול ראשי ההסתדרות (מזכיר ההסתדרות היה אז מ. נמיר). שורש חילוקי הדעות היה בכך שלדעתה ראשי ההסתדרות לא ריכזו את מאמצייהם בדאגה לחלשים, אלא התחשבו בעיקר בקבוצות החזקות שמרבית חבריהן היו ותיקים. י. משל¹⁵³ (או מראשי האיגוד המקצועי, ולימים מזכיר ההסתדרות), גרס כי גולדה לא הבינה שהתנאי לקיומה של ההסתדרות חזקה היה – הבטחת נאמנותם של החזקים בתוכה, והמודעות לכך חייבה לתגמל אותם בהתאם. גולדה הבחינה בין קבוצות שמצבן הכלכלי היה טוב יחסית, וניצלו את ארגונן כדי לתבוע לעצמן העלאות שכר ושיפור תנאי עבודה, לבין קבוצות אחרות של פועלים, בדרך כלל פחות מאורגנים, שקולם לא נשמע, למרות שהיו מקופחים בהשוואה לקודמיהם.

טענה נוספת הועלתה, כי ההסתדרות כשלה במאבקה נגד "האידיאולוגיה של הפער", שהלכה והתחזקה בשורותיה. בשנותיה הראשונות של המדינה, היתה ההפרשיות ביכר בין קבוצות העובדים קטנה לעומת המקובל ברוב ארצות העולם. בעקבות תהליכים כלכליים שונים, בחלקם קשורים בהרכב העלייה ההמונית (ראה פרק א'), התפתחה נטייה להתיר העלאה כלשהי של ההפרשיות. גולדה שללה מגמה זו, ובמיוחד את "האידיאולוגיה" שביטאו חוגים אקדמאיים. המהנדסים והרופאים היו הפעילים בחוגים אלה, והנהיגו את מה שפונה בשנת 1955 כ"מרד האקדמאים". הם הקימו "ועדת תיאום", שהשתתפו בה גם נציגי המוסדות להשכלה גבוהה, ודרשו מהממשלה שתכיר בגוף זה כבנציגם למשא ומתן על שכרם. תביעה זו עוררה, כמובן, מורת רוח וחשש בהסתדרות. בשנים 1955–1956 פרצו מספר שביתות של מהנדסים שהיו מאורגנים במסגרת ההסתדרות, ושל רופאים המאורגנים בהסתדרות הרופאים העצמאית (שעליה נמנו רופאי קופת תולים).

הנהגת מפא"י התלבטה כיצד להתייחס לנסיון התארגנות מסוכן זה ולשביית תות "הפראיות" שלא אושרו על-פי ההליך המקובל בהסתדרות. גולדה שללה בתקיפות תוספת שכר לאקדמאים בעיקר משום שחשדה במארגנים כי יש להם מטרות פוליטיות לפגוע בהסתדרות. בוועדה המדינית של מפא"י יצאה נגד שביתת המהנדסים ונגד הלחץ המופעל על המוסדות להענות לתביעותיהם. במעט ציניות ציינה כי "הדבר הגרוע ביותר יכול לקרות שבמשרדים הנדסיים אחדים עלולים להגיע למסקנה שאפשר לעבוד עם כמה מהנדסים

פחות. זה האסון הכי גדול שעלול לקרות." ¹⁵⁴

היא קראה להתמיד בהתנגדות לדרישות המהנדסים, מה גם שחלק מאלה הפרו את השביתה. בדיון על ההסתדרות הרפואית טענה, שלמרות מספרם הרב של רופאים חברי הסתדרות, כוחם של המפלגה וההסתדרות בקרב הרופאים הוא כמעט אפסי, מאחר וכוחות פוליטיים העויינים את המפלגה ואת ההסתדרות השתלטו על ההסתדרות הרפואית. נוכח המתרחש בהסתדרות הרפואית, טענה גולדה כי יש למנוע התפתחות של מצב דומה בהסתדרות המהנדסים, כלומר, יש לפעול נגד השתלטותם של הגורמים המתנגדים לממשלה על האיגוד המקצועי של המהנדסים: "לפי דעתי אין זו מלחמה על השכר, אין זו מלחמה על זכויות העובדים, אין זו מלחמה על תביעות של עובדים. זו מלחמה פוליטית, זו שביתה קודם כל נגד ההסתדרות, נגד כוחה וכלליותה של ההסתדרות. לפי הערכתי מימי ז'בוטינסקי עוד לא התרוממה יד נגד ההסתדרות כמו הפעם. אם לא ניבהל, נוכל לשבור את היד הזאת (הדגשתי - ד.ג.). הרוצה להפוך את ההסתדרות להסתדרות של אנאלפבתיים ולהקים הסתדרות אחרת לאינטליגנציה." ¹⁵⁵ דבריה הקשים בהקשר לשביתה המהנדסים מבטאים את הערכתה שאותה שביתה איימה על עצם קיומה של ההסתדרות. היא ראתה במאבקם של המהנדסים איום על תפישת עולמה בדבר שוויון ערך העובד ומניעת פערים חברתיים בין קבוצות עובדים שונות. ספק אם גולדה היתה מודעת למשמעות השימוש במונח "לשבור את היד" של השובתים, במשפט עוקב אחרי הזכרת שמו של ז'בוטינסקי. לו רוויזיוניסט או איש "הרות" היה מדבר על שבירת ידו של ארגון מקצועי שובת, היה זוכה לתגובה וועמת של ראשי תנועת העבודה.

גולדה לא נרתעה גם מנקיטת צעדי עונשין נגד מהנדסים שהשתתפו בשביתה, ועבדו על-פי חוזה אישי, והכריזה כי אם לא יהזרו לעבודה תוך 24 שעות, יתבטל החוזה, "גם אם נצטרך אהר-כך לחפש מהנדסים. לא נורא." ¹⁵⁶ יש לשער כי לו מעביד פרטי היה מאיים על עובדיו השובת-תים בנוסח דומה, היו מאשימים אותו בהתנכלות באלה התלויים בו. גולדה היתה מוכנה לנקוט באמצעים תקיפים, ולומר מלים חריפות ביותר נגד אלו שתמכו בשביתות פראיות או לא-מוצדקות. כאשר נודע לה על שביתה בחיפה שנועדה להגן על עסקן שסרח, אמרה: "השביתה היתה הגנה על גנב. אני רוצה לדעת, אחרי שאוציא את מסקנותי, מה תעשה מפא"י לאיש שעומד בראש עובדי המדינה בחיפה, לא קרית שימונה, במקום שנמצא הנמל, הרכבת, הדואר - והוא משקר?" ¹⁵⁷

התנגדותה להטבת תנאי שכר לסקטור מקצועי זה או אחר נבעה מהכרת

המערכת כי כל העלאת מעין זו תערער את כל מערכת השכר במשק. בשאלת השינויים בשכר גיבשה גולדה עמדה נחרצת ונאבקה עליה במוסדות המפלגה. היא אימצה את העקרון כי ההצדקה להעלאת שכר היא פועל יוצא מהגברת התפוקה, ופנתה לפועלים כי ישתדלו ליצור יותר לרווחתם ולתועלת למדינה. לפי גישה זו כל תוספת שאינה קשורה בהגדלת היעילות, גוררת עמה תוצאות מסוכנות למשק, ומרחיקה אותו מעצמאות כלכלית. גולדה גילתה רגישות להעלאת חסרת בסיס כלכלי-לאומי של רמת החיים, מה גם שראתה בכך התנהגות בלתי מוסרית כלפי התורמים היהודים מחו"ל.

על ארבעה עקרונות עמדה במיוחד:

א. אף לממשלה או להסתדרות להיכנע לדרישות שכר של עובדים, הנראות בלתי מוצדקות, אפילו אם יש בכך כדי למנוע סכסוכי עבודה מידיים. זו שיטה פסולה מוסרית וחסרת תועלת מעשית כאחד.

ב. כל כניעה לקבוצת עובדים אחת, תביא בפועל לזעזוע במערכת כולה. "אם מזיזים את הדבר הקטן ביותר, הבניין מוכרח לנפול." ¹⁵⁸ לכן יש להימנע מאשליה, שניתן להשיג שקט תעשייתי על-ידי ויתורים לסקטור קולני מסוים מבלי להיגרר למערכת כולה. גולדה הכירה בכך כי מדיניות זו היא אכזרית, ופוגעת בקבוצות הזכאיות להטבות יותר מאשר אחרים, אך האמינה כי יש לשלם מחיר כבד על מנת למנוע התמוטטות של כל מערכת השכר. ג. גולדה התנגדה למעשים חריגים מכל סוג שהוא, שמטרתם להעניק הטבות "מתחת לשולחן" לקבוצות עובדים, או בניגוד להסדרים מקובלים. כך יצאה נגד "הלואות" שניתנו לרופאי קופ"ח ולא זכו לאישור רשמך, בהסוואה כאילו נלקחו מקופות התגמולים שלהם. נוהג דומה לכך, - מתן "מענק ספרות מקצועית", שהיה למעשה שכר מוסווה. היא לא נרתעה מלתקוף את מועצת פועלי חיפה, שהיתה חזקה ועצמאית במערכת ההסתדרותית, לאחר שהעלימה עין ממתן שכר הגבוה מעל המתחייב מן ההסכמים הקיימים לעובדים במשק ההסתדרותי, ותבעה בלשכת המפלגה להעמיד לדין-חברים את אלה האחראים לכך.

ד. גולדה לא היתה מוכנה להשלים עם גילויי אלימות של פועלים ממורמרים, מפגינים או שובתים, ותבעה לנהוג כלפיהם ביד חזקה. מצוקתם, גם אם היא אמיתית, לא הקנתה להם, על-פי השקפתה, זכות לעבור על החוק ולגרום נזק לרכוש ציבורי. מאידך גיסא, יותר מאשר מנהיגים אחרים ממפלגתה, היא לא היססה להופיע בפני מפגינים קשיי-יום, ולהסביר להם את המצב לאשורו ולא ניסתה להשלות אותם או להבטיח הבטחות שוא.

בתחום יחסי העבודה לא הסתפקה במתיחת ביקורת על נהגים פסולים והתפתחויות שנראו לה כמסוכנות, אלא העלתה הצעות אופרטיוויות לשיפור

המערכת. היא המליצה על הוצאתם של עובדים מקצועיים מהדירוג הכללי, כדי למנוע הצמדה אליהם של כלל העובדים. כך ניתן היה לאפשר העלאה שכר מוצדקת לקבוצה מסוימת של אנשי מקצוע, בלי לזעזע את כל עובדי המדינה; היא הציעה כי משרדה יהיה אחראי לאישור כל תוספת שכר, אם הממשלה תחליט על כך,¹⁵⁸ וכן הציעה לקבוע שכר אחיד לבעלי מקצועות כמו מהנדסים ורופאים, בלי קשר למקום עבודתם, ועלידי-כך לבטל עיוותים כגון הפרשים בין שכרם של רופאים בקופ"ח ובבתי-חולים ממשלתיים.

המחלקה ליחסי עבודה במשרד

המחלקה הועברה ממשרד הפנים למשרד העבודה והביטוח העממי ביוני 1949. היא פעלה כגורם ביניים, המפשר ומסדיר יחסי מעביד ועובד; פתרון סכסוכי עבודה באמצעות תיווך ובוררות; הכרעה בערעורים על תשלומי תוספת היוקר; מגיעת סכסוכי עבודה על-ידי סיוע לחתימת הסכמי עבודה ועוד. 394 תיקים בנושא יחסי העבודה במפעלים בודדים ובענפי עבודה נמצאו בטיפול. החלטותיה בענייני תוספת היוקר געו ל-14,000 פועלים. ב-80% של המקרים יישבה המחלקה את התביעות בדרכי תיווך, עובדה המעידה על הצלחת עבודתה.¹⁵⁹ המחלקה עסקה בפעולה מונעת, בעידוד השגת הסכם למשא ומתן קיבוצי ובישוב סכסוכים. גולדה העריכה את חשיבות הישגי המחלקה, שנעזרה במנגנונים של תיווך ובוררות. ההצלחה, החלקית אמנם, לצמצם את נזקי השביתות על-ידי פעולת המנגנונים הקיימים במשרדה, השפיעה על התנגדותה להצעת בוררות חובה שהועלתה על-ידי שוסטק ("חרות"), וכן לחקיקה שתגביל שביתות (נוסח חוק טאפט-הארטלי בארצות-הברית).

על-פי השקפתה של גולדה, נשק השביתה הוא אמצעי אחרון למאבק מקצועי לאחר שנוסו כל האמצעים האחרים להגיע להסדר במשק. היא שללה את גישתם של אלה שהתייחסו אל השביתה כאל ערך בפני עצמו – וציינה כי נשק השביתה במאבק להסדרת יחסי עבודה הוא אקט קיצוני שנוקטים בו רק כאשר "אין עוד דרך אחרת".

בנושאים הקשורים בהסתדרות: יחסי עבודה, שכר, שביתות וכו', נקטה גולדה עמדה של תובעת מציבור העובדים, יותר מאשר כמגנה על זכויותיו. דווקא היא, שצמחה מההסתדרות הכללית ובמסגרתה פילסה לעצמה את הרכה למנהיגות, הדגישה בפני העובדים את חובותיהם: כלפי צרכי המדינה והמשק, קליטת העלייה והדאגה לקבוצות החלשות. השקפותיה

החברתיות, ויחסה לערך השוויון בעבודה, באו לידי ביטוי מעשי בעמדותיה בנושאים אלו. דומני כי התקרבה בכך, למעשה, לגישה הממלכתית נוסח בן-גוריון בלי שנוקקה למונחים "ממלכתיים".

4. לשכות העבודה

לשכות העבודה שהפכו ממלכתיות רק ב־1959 היו כלליות לכאורה, אך למעשה נשלטו על-ידי ההסתדרות הכללית והופעלו על סמך הסכמים עם ארגונים פוליטיים ואחרים על בסיס של מפתח מפלגתי. הסדר זה איפשר המשך פעילות במתכונת שנוצרה בתקופת הישוב. הלשכות מומנו בכ־70% על-ידי משרד העבודה, והמשרד היה ממונה על כל לשכות העבודה בארץ. כן הוקמו לשכות מיוחדות לפועלים ערבים ולנוער עובד.

ב־1951 החל הוויכוח, שנמשך שנים אחדות, האם להלאים את הלשכות, – כלומר להעבירן לרשות הממשלה. גולדה התנגדה ליוזמה זו. מעמדן של הלשכות בשוק העבודה היה איתן מאחר שלא היה להן מתחרה, ומאחוריהן עמדו העוצמה של ההסתדרות בכללה ושל מועצות הפועלים בכל ישוב. אולם התנאים האובייקטיביים היו קשים, בשל המחסור במקומות עבודה והפיגור ביצירת מקומות חדשים, ביחס לריבוי מספר מבקשי העבודה. בדיון בוועדת שרים ב־1951 אמרה: "מוטב להשאיר את המצב כפי שהוא קיים. הטיפול במחוסרי עבודה הוא קשה ביותר בתנאים של חוסר עבודה, ולא רצוי כלל לממשלה לקבל לידיה טיפול זה. מוטב להשאירו בידי העובדים כשם שרצוי למסור חלוקת תומרי הגלם לתעשייה לידי התעשיינים עצמם, כאשר יש חוסר בחומרים אלה."¹⁶¹

לעתים התרחשו בלשכות גילויים של אלימות, כאשר מובטלים ממורמרים לא שלטו בעצמם והתפרצו נגד עובדיהן. שני גורמים עיקריים הביאו לחיכוכים והתפרצויות אלימות של מבקשי העבודה נגד עובדי הלשכות: כאשר בקשתם וציפיותם למצוא מקום עבודה לא נענתה; כאשר בגלל פרוצדורה בירוקרטית חל עיכוב בתשלום שכרם. תגובתה של גולדה על גילויי האלימות בלשכות היתה דומה לתגובותיה על התפרעויות של שובתים או מפגינים. היא גרסה כי אין להתע מאיומים, וכי על המשטרה להשכיח סדר חברתי ביד חזקה. "כל שעורריה בלשכת העבודה לא תעזור כאן. לשעורריה בלשכת העבודה יהיה רק פתרון אחד – משטרה; כי פועלים לא יוכלו לדרוש מאתנו שנגשלח אותם רק לעבודות כביש בעוד שיסרבו לעבוד בקטיף או בגיוזם, או בעבודה אחרת בפרדס או בחקלאות."¹⁶²

קליטת עלייה, עבודה וחקיקה סוציאלית

גולדה ראתה את עצמה מחויבת להגן על עובדי הלשכות, המסתכנים לא פעם עד כדי סיכון פיזי ממשי, בעמידתם מול חלק מ"לקוחותיו" שהוסתו, לא פעם על-ידי גורמים פוליטיים בעיקר מהשמאל. תופעת ההתפרעויות, המכות וליבויו היצרים בלשכות העבודה, נעשו על-פי הסברה, בעידוד ובהדרכת גורמים פוליטיים. למרות שדורשי העבודה היו מודעים לכך שישנן הזמנות עבודה בלשכות, לעתים מנעו המובטלים את פתיחתן וגרמו למהומות ולאלימות פיזית כנגד עובדי הלשכות, אשר הסתיימו בפגיעות שחייבו את אישפוזם בבית-חולים. עובדי לשכות העבודה לא יכלו לחלק יותר מקומות עבודה משהוקצו להם.¹⁶³

למרות שהממשלה מימנה כ-70% מתקציב הלשכות, פנתה גולדה לועד הפועל של ההסתדרות, ודרשה שתינקט עמדה ברורה ביחס להגנת עובדי הלשכות, אפילו על-ידי אפשרות של סגירת לשכות העבודה כאשר קיימת סכנה לעובדיהן. כמדומני, גולדה נטתה להגזים במשקל אלמנט ההסתה הפוליטית והמכוונת כגורם עיקרי המסביר את ההתפרעויות בלשכות, בעוד שמצבם הכלכלי של עולים רבים והאבטלה העמוקה ששררה אצלם היו גורם מדרבנן להתפרצויות אלו.

ההסתדרות נקלעה למצב מביך, כאשר עולים חדשים מצאו מקומות עבודה שלא דרך הלשכה, בשכר נמוך יותר (לרוב בחקלאות). תופעה זו החלה להתפתח בתקופת מחנות העולים בשנים 1949-1950. הציבור הפך מודע לה, לאחר שלשכת העבודה בפתח-תקוה אירגנה משמרות של פועלים נגד עולים מראש-העין שעבדו שלא באמצעות הלשכה בפרדסים (חורף 1953). בשנות המנדט המשמרות פעלו בדרך כלל נגד נסיון המעסיקים לשכור עבודה ערבית וזוהו. בשנות החמישים המשמרות פעלו נגד עולים שהיו מוכנים לעבוד בשכר נמוך יותר מזה שנקבע על-ידי הלשכות. בדיון שקיים הוועד הפועל של ההסתדרות התייחסה גולדה לתופעה, וצייגה כי במשרדה מעריכים שיותר מששת אלפים איש הועסקו בעבודת הקטיפה שלא באמצעות הלשכה, וכי הפרדסנים ניצלו את האבטלה החמורה כדי להשיג עבודה וזוהו. "צריך הוועד הפועל להגיד את דברו בעניין זה ומי שצריך לפעול - יפעל למען תיקון המצב."¹⁶⁴

גולדה התלבטה בנושא זה, וקשה היה לה להשלים עם משמרות נגד עבודה לא מאורגנת של עולים חדשים. ביטאלת מעמדה של הלשכה סיכמה גולדה את תפקידי לשכת העבודה כלהלן: "יש חיוב רב בלשכת העבודה, שאיננה קובעת לא את תנאי העבודה, לא את שכר העבודה, ואיננה צד בסכסוכי העבודה. ללשכת העבודה תפקיד נכבד מאוד - שמירה על חלוקת עבודה, על תור צודק וכו'."¹⁶⁵

נשים

בנושא הנשים ומעמדן בשוק העבודה התייחסה גולדה לשלושה היבטים:
 1. היא ראתה בחיוב את התופעה של נשים עובדות, והעריכה אותה כ"נכס לאומי". לעתים הביאה את עצמה כדוגמה, לאפשרות של שילוב עבודה מחוץ לבית עם ניהול משק בית וגידול ילדים.

2. גולדה גרסה כי יש למנוע את התופעה הנפוצה שנשים מוצאות ראשונות מחוץ למעגל העבודה. בתקופות של אבטלה על-פי השקפתה אין זה מוצדק גם כאשר האישה היא נשואה ומשכורתה נוספת על הכנסות בעלה. בשנתון הממשלה נמסר בדו"ח על משרד העבודה, כי בשנת תשי"ג עולות חדשות הסרות מקצוע היוו כ-20% מכלל דורשי העבודה.¹⁶⁶

3. גולדה דגלה במאבק למען שוויון בשכר לשני המינים. עם זאת דחתה את הטענה כאילו המצב בארץ בתחום זה גרוע יותר מאשר בארצות אחרות: "אנו אחת הארצות המעטות שאין שם כל הבדל בשטחים גדולים מאוד של ענפי המשק, בין שכר האישה והגבר. הדברים אמורים בכל עובדי המדינה, בשטח ההוראה, הרפואה והמקצועות החופשיים בכלל. הוא הדין לחלק גדול מאוד של התעשייה."¹⁶⁷ היא הסכימה, עם זאת, כי קיים שוני בשכר בגלל השוני שבמקצועות, וכי באותם מקצועות, שרוב המועסקים בהם הן נשים – השכר הרבה יותר נמוך.

דומני, כי מאחר וגולדה מצאה דרך משלה לשלב במהלך שנות פעילותה הציבורית קריירה עם גידול משפחה, לא פיתחה רגישות מספקת למורכבות הבעיות, הדילמות וסדר העדיפויות של האישה העובדת.

צעירים

לצעירים מובטלים, הציעה גולדה בחירה בין לימוד מקצוע לבין הליכה להתיישבות. אלה תאמו את העיקרון של פרודוקטיוויזציה ועבודה ככפיים לקיום הוגן. היא היתה מוכנה להכיר בקושי לשנות באופן יסודי מגמות ונורמות של אנשים מבוגרים, אך לא היתה מוכנה להשלים עם העובדה שצעירים יסרבו לבצע עבודות ויפלו למעמסה על הציבור. (ראה להלן הפרק "אפילוג" בנושא הפנתרים).

קשישים

אל בעייתם של הקשישים התייחסה כאל בעיה חמורה (בניגוד לשתי הקבוצות הקודמות), מה גם שהמעסיקים התייחסו אל בני הארבעים – ארבעים וחמש, כאל זקנים. בעיית הקשישים בשנים אלו היתה חמורה בישראל במיוחד, מכיוון שרבים מהעולים שהגיעו ללא מקצוע היו בגיל מתקדם. גולדה טענה, כי פסילתם של אלה על-ידי המעסיקים מוטעת מבחינה משקית ואנושית. "לא הוכח שבחור בן עשרים-ושתיים מוכרח, רק בגלל גילו, להיות עובד יותר גבוה, יותר מסור, יותר מוכשר מאשר איש בגיל ארבעים-וארבע. אני חושבת שלעתים קרובות ההיפך הוא ודאי הנכון." ¹⁶⁸

פועלים ערבים

בשנתון הממשלה משנת תשי"ג צוין כי בסקטור הערבי לא שררה אבטלה, וכי מספר המובטלים הממוצע הגיע ל-400 בלבד, בין השאר בזכות הפעלתן של לשכות עבודה ערביות חדשות. הקמתם של הקואופרטיבים היצרניים וצרכניים ביישובים ערביים תרמה אף היא לתעסוקה. ¹⁶⁹

בתשובתה להצעה לסדר היום בכנסת שהגיש ח. רובין ממפ"ם בעניין זכות העבודה לערבים, הדגישה גולדה כי לפועלים ערבים זכות עבודה כמו לפועלים יהודים, וכי מצבם של הפועלים הערבים איננו גרוע מזה של היהודים. כן הוסיפה כי משרדה דואג לתעסוקת פועלים ערבים כשם שמחובתו לדאוג לתעסוקה לפועלים יהודים. ¹⁷⁰ נושא זה חזר ועלה בכנסת, ובתשובותיה פרטה גולדה את פעולות המשרד לטובת הפועלים הערבים, כולל: עבודות ציבוריות, הכשרה מקצועית, עידוד ארגונים קואופרטיביים, וכן הפעלת לשכות עבודה במרכזים ערבים.

בסיורה של גולדה נכללו גם ביקורים ביישובים הערביים. היא השתתפה באירועים הגיגיים, כמו פתיחת כביש גישה לכפר או חנוכת מרכז מקצועי. בהזדמנויות אלה הדגישה את חובת הממשלה להשתדל לטובת רווחת בני המיעוטים, בתנאי שישתתפו במימון הפרויקטים.

ספק, אם התמונה שהתקבלה מדיווחיה של גולדה בכנסת אמנם שיקפה את המצב האמיתי. המדיניות המוצהרת היתה להעניק שוויון לכל אזרחי המדינה, אך בפועל השוויון לא התקיים בתחום העבודה, כמו גם בתחומים אחרים. יחד עם זאת, משרד העבודה היה אחד המשרדים שהשתדל לדאוג בצורה רצינית גם לצרכי המיעוטים, בהתחשב במגבלות שהתחייבו מקום "הממשל הצבאי".

6. הכשרה מקצועית

"חוסר תקציב מספיק להכשרה מקצועית מדאיג אותי יותר מחוסר תקציב מספיק לתעסוקה."
[גולדה מאיר בוועדת העבודה,
8 במרס 1956].¹⁷¹

בתשי"ב למדו והשתלמו במסגרות ההכשרה המקצועית כ-18,000 איש. בקורס סים הוכשרו עובדים ל-119 מקצועות שונים, ובהם: מתכת, חרטות וריתוך, יהלומים, פוס, מלונאות, רפואה, חשמלאות, שרטוט, פקידות וכו'. כ-400 מדריכים הועסקו ברשת הקורסים. למדור להכשרה מקצועית הוקצבו באותה שנה 500,000 ל"י. צוות המדור פעל בשיתוף עם משרדי התחבורה, הבריאות והתקלאות, עם הסוכנות היהודית ועם גורמים ממשלתיים וציבוריים אחרים. משנת תשי"ב עד תשט"ו הוכפל מספר הקורסים בהשתלמויות לעובדים מקצועיים ולהכשרת מחוסרי מקצוע והם התקיימו ב-164 ישובים (בהשוואה ל-60 בתשי"ב).¹⁷²

ההכשרה נעשתה במישורים אחדים:

- ★ קורסים להכשרת עובדים לא-מיומנים למקצועות שונים.
- ★ השתלמויות לעובדים מיומנים. ההסתדרות תמכה בסוג זה של פעילות, שנועדו לחבריה הוותיקים. משרד העבודה קבע כי השתלמויות אלו לא יבואו על-חשבון ההכשרה המיועדת לחדשים, וניסתה לאזן בין השניים. לפי י. עילם, המנכ"ל, התערבה גולדה בכיוון השקעת עיקרם של המאמצים בהכשרת העולים החדשים.¹⁷³
- ★ הכשרה במסגרת מקומות העבודה. באתרי בניין ומפעלי תעשייה רבים, הוקמו מרכזי הדרכה שהונחו על-ידי פועלים ותיקים. פועלים רבים למדו את מקצועות הבנייה במהלך העבודה, כשהם מודרכים על-ידי עובדים ותיקים. צורת הכשרה זו היתה נהוגה בתקופת העלייה השלישית.
- ★ משנת 1950 החל לפעול המכון לפריון העבודה והייצור, כמוסד המשותף למשרד העבודה, להסתדרות ולאגודת האינג'ינרים והארכיטקטים. במכון נערכו קורסים וניתנה הדרכה לעובדים ברמות הגבוהות.
- ★ נוסדו בתי-ספר מקצועיים ובתי-ספר לחניכים, הוגדל מספר התלמידים בהם, ונוספו מקצועות עוד לפני החלת חוק החניכות בשנת 1953.
- ★ בשיתוף עם משרדי הסעד והבריאות ומלב"ן הוקמו בתי-מלאכה לקשיי סידור ולחולים כרוניים.

על-פי שנתוני הממשלה מן השנים 1951-1954 המדור להכשרת חניכים במשרד העבודה טיפל בהכשרה המקצועית של הנוער, כשהוא מופקד על פיקוח ההכשרה המעשית במקומות העבודה והכנת תכניות לימודים במקצועות השונים. כן הציע המדור השתלמויות לחניכים בנושאים עיוניים ומקצועיים. בשנת 1951 השתתפו בהשתלמות מקצועית כ-2,000 חניכים; לחניכים שלא סיימו בית-ספר עממי, אירגן המדור "ערב מקצועי" שלמדו במסגרתו ב-1951 כ-1,000 חניכים; כן פעל המדור לעריכת בחינות גמר בסיום ההכשרה ולהענקת תעודת מקצוע לחניכים שעמדו בהן. כ-400 חניכים נבחנו בהצלחה בבחינות המקצועיות הללו ב-1951.¹⁷⁴

15,000 נערים עבדו ב-1952, כ-4,000 מהם היו חניכים בשיעורי מקצוע. באותה שנה, הפיקוח על עבודת חניכים במקומות העבודה ולימודיהם הקיפו יותר מ-3,000 חניכים בכאלף מקומות עבודה. בשיעורים עיוניים לחניכים השתתפו יותר מ-3,000 חניכים, ומספר החניכים שעמדו בבחינות הביניים עלה ל-500.

גולדה ייחסה להכשרה המקצועית חשיבות ממדרגה ראשונה. העניין היה מעוגן בתפישת עולמה הכללית על דמות החברה הראויה לקום בארץ. "הכנת העם לעבודה", היתה המשימה המרכזית של משרדה, וההכשרה המקצועית נתפשה כמכשיר חיוני להגשמתה.

גולדה ראתה בהכשרה המקצועית את אמצעי המלחמה באבטלה. לעתים קרובות הדגישה שהרוב הגדול של המובטלים הם חסרי מקצוע, ושהכשרתם המקצועית עשויה להגדיל את הסיכוי שלהם להשתלב בשוק העבודה. מאחר שרוב חסרי המקצוע היו עולים חדשים, היתה זו גם דרך המלך לקליטתם התעסוקתית, והיה בה כדי לצמצם את הסכנה שיישארו בדרגים הנמוכים של התעסוקה. כבר בסוף 1949 יזמה "פתיחת קורסים של הכשרה למקצועות שונים במחנות, כדי שהאנשים היוצאים מהמחנות יהיו מוכנים לעבודה."¹⁷⁵

גולדה התקשתה להבין מדוע למלאכות יהודיות מסורתיות (אפיה, סנדל-רות, חייטות) לא נמצאו מועמדים, עד שנוצר בהם מחסור יחסי. כהישג מיוחד ראתה בהצלחה את הכשרת אלפי העובדים בענפי הבניין השונים. היא חלקה מחמאות רבות להסתדרות פועלי הבניין ובמיוחד לאנשי סולל-בונה שקיבלו על עצמם את הכשרת העובדים. ארגון מערכת ההכשרה המקצועית סבל ממחסור במדריכים, ולא אחת שקלה גולדה את אפשרות גיוסם לצה"ל וקיומן של ההשתלמויות במסגרתו. אך תמיד העדיפה לבסוף לפנות לחוש האחריות של אלה המסוגלים לשמש כמדריכים.

בהופעתה בכנסת ב-1955 סיכמה גולדה את הישגי משרדה בתחום ההכשרה

המקצועית. היא הדגישה את תרומת "המכון לפיריון העבודה והייצור" להגברת היעול המשקי. לדבריה, "משני כיוונים רוצים אנו לתקוף את הנחשלות המקצועית ואת הרמה הנמוכה מבחינת פיריון העבודה במדינתנו: מכיוון החינוך המקצועי ומכיוון הפעולה להגברת היעול"¹⁷⁶ זאת בדרך של לימוד מקצוע ובדרך של השתלמות ותיקים. סך-הכל השתתפו במסגרות ובקורסים השונים של המשרד יותר משישים אלף איש, מהם 37 אלף שהיו חסרי כל מקצוע לפני כן. באותן שנים גדל כוח העבודה מ-320 אלף ל-620 אלף.¹⁷⁷ השוואת הנתונים הנ"ל מלמדת, כי למרות היקף פעילות המשרד, לא היה בה כדי לענות על מלוא הצרכים של המשק הגדל ומתפתח במהירות. משרד העבודה לא היה גורם יחידי שפעל בתחום ההכשרה המקצועית והיו מסגרות נוספות, כמו של ההסתדרות הכללית, ויצ"ו, אורט וכו'.